

**AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS UŞAQ FOLKLORUNDA SANAMA,
ACITMA VƏ OYUN NƏĞMƏLƏRİ**

**COUNTING-OUT RHYMES, TEASES AND SINGING GAMES IN
AZERBAIJANI AND ENGLISH CHILDREN'S FOLKLORE**

*Nigar Fikrat AGHAYEVA**

Özet

Araştırma Azerbaycan ve İngiliz çocuk folklorunun lirik türlerinin- sayışma, acıtma, çocuk türkülerinin özelliklerini karşılaştırmalı olarak incelemeye almıştır. Azerbaycan ve İngiliz çocuk folkloru lirik türleri arasında farklar olduğu gibi, biçim ve içerik benzerlikleri de vardır. Bu bağlamda, Azerbaycan ve İngiliz çocuk folklorunun lirik türlerinin kökeni araştırılmış ve karşılaştırmalı tipolojik özellikleri belirlenmiştir. Makalede, Azerbaycan ve İngiliz sayışma, acıtma, çocuk türkülerinin karşılaştırmalı analizi zamanı folklor türlerinin benzerliğinin insan düşüncesinin yakınlığından ve onun gerçeklikle ilişkisinden kaynaklandığı sonucuna varılmıştır.

Azerbaycan ve İngiliz folkloru arasındaki benzerlik, iki halkın benzer yaşam tarzı, yani insanların tarihsel gelişiminin benzerlikleri, eski tarihsel ve kültürel ilişkiler - her iki ulusun tarih öncesi mitolojik düşüncesi ve çocukların aynı psikolojik eylemleriyle ilgilidir. Çocukların folklor metinlerinin karşılaştırılması zamanı da benzerlikler ve farklar keşfedilmiştir. Yaşam koşulları ile ilgili benzerlikler birçok çocuk folklor türünde – sayışma, acıtma, oyun türkülerinde açıkça görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Çocuk folkloru, lirik, tür, sayışma, acıtma, oyun türküleri

Summary

The research has comparatively analyzed the characteristics of lyric genres such as counting-out rhymes, teases and children's songs of Azerbaijan and English children's folklore. Although there are differences between the lyrical types of Azerbaijani and English folklore, there are also similarities in form and content. In this regard, the origin of lyric genres of Azerbaijani and English children's folklore has been investigated and comparative typological features have been determined. In the article, it was concluded that the comparative analysis of Azerbaijan and English folklore genres such as counting-out rhymes, teases and children's songs is related to the closeness of human thought and its relation to reality.

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor Institutu Bakü- Azerbaijan
nagayeva@beu.edu.az

Nigar Fikrat Aghayeva
Azərbaycan və İngilis Uşaq Folklorunda Sanama, Acıtma və Oyun Nəğmələri
Counting-Out Rhymes, Teases And Singing Games in Azerbaijani and English Children's
Folklore

The analogy between Azerbaijan and English folklore is related to the similar lifestyle of two people, that is, the similarities of people's historical development, the ancient historical and cultural relationships- the prehistoric mythological thinking of both nations and the same psychological acts of children. Similarities and differences were also discovered during the comparison of children's folklore texts. Parallels in connection with living conditions are clearly observed in many children's folklore genres, such as counting-out rhymes, teases and game songs.

Key words: *Children's folklore, lyric, genre, counting-out rhymes, teases, singing games.*

Giriş:

Azərbaycan uşaq folklorunun janr problemlərinə Vaqif Vəliyev, Paşa Əfəndiyev, Azad Nəbiyev, Zəhid Xəlil, Füzuli Bayat, Ramazan Qafarlı, Qara Namazov, Şahin Xəlilli, Elçin Aslanov və s. kimi alimlərin, ingilis uşaq folklorunun janr problemlərinə isə Edward B. Taylor, John Newbery, James Orchard Halliwell, Alice Bertha Gomme, Iona Opie və Piter Opie, Andrew Lang, Lavinia Edna Walter, W.Gannon, Delamar Gloria T., Brian Sutton-Smith və s. kimi alimlərin əsərlərində toxunulmuşdur. Bu tədqiqatlarda ayrı-ayrılıqda Azərbaycan və ingilis uşaq folklorunun müxtəlif problemləri əhatə edilsə də, onlarda Azərbaycan və ingilis uşaq folkloru müqayisəli-tipoloji aspektdə tədqiqata cəlb olunmamışdır. Bu cəhətdən tədqiqatın mövzusu orijinaldır. Belə ki, araşdırmada Azərbaycan və ingilis alimlərinin əsərlərinin uşaq folklorunun öyrənilməsi sahəsindəki nəzəri-praktiki təcrübəsi əsas götürülmüşdür.

Müqayisəli təhlil metodundan istifadə olunaraq Azərbaycan və ingilis uşaq folklorunda uşaqlar tərəfindən yaradılan və ifa olunan janrlar olan sanama, acıtma və dolama-uşaq nəğmələrinin spesifikasiyası və ideya-bədii xüsusiyyətləri araşdırılmışdır.

Sanamalar:

Uşaq folklorunda sanamalar daha çox diqqəti çəkən janrlardan biridir. Uşaq sanamaları ilkin ibtidai təfəkkürün yaratdığı poetik formadır. Uşaqlar tərəfindən ifa olunan sanamalar işlənmə dərəcəsinə görə daha çox yayğındır. Sanamalar uşaqların ilkin dil açdığı zamanlar, bir çox fiziki hərəkətli oyunlar və zehni oyunlar oynanıldıqda istifadə olunur.

Azad Nəbiyev sanamalar haqqında yazır: “Sanamalar vaxtı ilə ibtidai təfəkkürün yaratdığı, ilkin insanların təbiətdəki ayrı-ayrı predmetlərin sayını, rəngini, əlamətini və s. müəyyənləşdirmə dövrünü daha çox xatırladan poetik parçalardandır. Bəlkə də bu nümunələr elə bir vaxt böyükklərin özlərinin həyatı dərk etməsi prosesində yaranmışdır. Lakin zaman keçdikcə onların ilkinlik

xüsusiyyətləri unudulmuş, bu poetik parçalardan uşaq oyunları zamanı oyun təşkil etmək, say sistemləri yaratmaq, say yaddaşını bərpa etmək məqsədilə istifadə edilmişdir” (Nəbiyev, 1990, s.42).

Adından da göründüyü kimi, sanamalar say, saymaq sözü ilə əlaqədardır. Prof. A. Nəbiyevə görə “Saymaq sanamanın əsas xüsusiyyətidir” (Nəbiyev, 1990, 42). Uşaqlar sanamaları öz yaş səviyyələrinə uyğun şəkllə də sala bilirlər. Sanamalarda hər hansı əlamətin, mənanın qavranılması arzu edilir. Bəzi sanamalarda isə cütləmə deyilən formaya da rast gəlinir: “Bir-iki, Bildirki/ Üç-dörd, Qapını ört/ Beş-altı Daş altı/ Yeddi-səkkiz Firəngiz/ Doqquz-on, Qırmızı don” (Azərbaycan folkloru antologiyası, 2004, s. 483).

Gördüyümüzü kimi, bu poetik parçada saylar qoşa-qoşa işlənir. İlk insanlar rahat sayı bilmiş, rəqəmlərin yaddaşda asan qalması üçün poetik, ritmik mətnlərdən istifadə etmişdirlər. Bu sanamada qoşa sayılan rəqəmlər rəmzi - ilkin təsəvvürlərlə biləvasitə bağlıdır. “Sonradan bütün bu rəmzi mənalar unudulmuş, lakin yaranan poetik parçalar uşaq folklorunda sanamalar kimi yaşamışdır” (Nəbiyev, 2000, s.31). A.Nəbiyev sanamalarda rast gəlinən “bir-iki bildirki”, “üç-dörd qapını ört” anlayışların da ilkin təsəvvürlərlə bağlı yarandığını qeyd edir.

Hər bir xalqda sanamanın olması mümkündür. Azərbaycanda keçmişdən bu günə kimi sanamalarla uşaqlara saymaq öyrədilir. Hər barmağa ad verilməsi say sisteminin yaxşı yadda saxlanması, qavranılmasına kömək edir. Uşaqlar məhz belə sanamaları-onların ruhunu oxşayan sanamaları yadda saxlayırlar, ifa edirlər.

“Bura bir xərmənidi

Bura bir quş qondu.

Biri vurdu,

Biri tutdu,

Biri pişirdi,

Biri yedi,

Cöcülüyə qalmadı” (Güney Azərbaycan folkloru, 2015, s.34).

Burada əlin beş barmağı əsas götürülür, ovucun içi xərman sayılır. Ov vuran-baş barmaqdır, şəhadət barmaq tutur, orta barmaq bişirir, adsız barmaq yeyir, çəçələ barmaq isə hələ balacadır. Bu da yuxarıda qeyd etdiyimiz fikrin bir daha sübutudur. Belə sanamalar lap kiçik yaşlı uşaqlar üçündür. Bu sanamalar birdən - beşə qədər saymağı öyrənməkdə uşaqlara çox kömək edir.

Nigar Fikrat Aghayeva
Azərbaycan və İngilis Uşaq Folklorunda Sanama, Acıtma və Oyun Nəğmələri
Counting-Out Rhymes, Teases And Singing Games in Azerbaijani and English Children's
Folklore

Prof. Azad Nəbiyevin sanamalarla əlaqəli mülahizələri elmi cəhətdən qiymətli sayılır. İndi də “Saymaq uğursuzluq əlamətidir”, “Sayma, azalar” kimi geniş yayılmış inanclar bu fikri təsdiq edir. Bizcə, ailədə də uşaqların birinci, ikinci deyib sayılmaması da bunun nəticəsidir. Məlumdur ki, heç kəs birinci, ikinci, üçüncü və s. övlad demir. Böyük uşaq, ortancıl, son beşik deyilir. Çoxuşaqlı ailələrdə böyükdən sonra, yaxud sonbeşikdən əvvəlki övlad deyilir. Uşaqlarda da hansısa bir nəsnənin çox sayılmasının onun azalmasına səbəb olacağı inancı vardır.

Ən qədim - ibtidai icma quruluşunda yaşayan ilkəl insanlar saymağı öyrənmək üçün təbiətdə önlərinə çıxan nəsnələri saymaq üçün əllərindəki barmaqlardan istifadə edir, saymağı öyrənirdilər. Sonradan qədim insanlar say sistemini tam şəkildə mənimsədikdən sonra vaxtı ilə poetik hala saldıqları sanama şəkili poetik mətnləri unutmamış, onları ritualaşdırmış və ya uşaqları əyləndirmək məqsədilə istifadə etmişlər. Bu da poetikləşdirilmiş sayların ritual xarakterli oyunlarda sanama kimi istifadə olunmasına ilkin səbəblərdən biri kimi baxmağa imkan yaradır. Prof. Qəzənfər Paşayev Azərbaycan tarixi-coğrafi folklor arealına daxil olan İraq-türkmanlarının folkloruna aid toplanmasında ümum Azərbaycan folklorunda müxtəlif variantları olan barmaq sanamasına “Barmaqların vəsfi” başlığı altında fərqli bir variantını nümunə kimi verir.

“Şah barmaq,

Şəhadət barmaq,

Uzun hacı,

Səlb ağacı,

Küçük bacı” (Azərbaycan folkloru antologiyası, 2009, s. 366).

Qədimdə yaşayan insanlar barmaqlarının adını deməklə birini-digərindən fərqləndirə bilirdilər. Beləcə barmaqlara ölçüsünə görə ad verilməsi onun poetik adı kimi yadda qalır. Sanamadan da görünür ki, ibtidai zamanda insanlar ilk əvvəl birdən beşə kimi saymağı öyrənmişdirlər. Belə sanamalara diqqət etdikdə riyazi hesablama ibtidai insan təfəkküründə poetik sözlərlə, ifadələrlə işarələnmişdir. Sanamalarda hesabla, riyazi məsələlərlə yanaşı, mənasız, lakin ahəngə uyğun sözlər də işlənir.

“Sanamalar”da məcazi ifadələrlə saymanın başqa bir açıqlamasını da fikirləşmək olar. Belə ki, ilk insanın öz məhsulunu – buğdasını, çəltiyini, mal-qarasını – inəyini, qoyununu və s. bəd-nəzərdən, şər qüvvələrdən, bəd ruhlardan qorumaq, onları aldatmaq məqsədilə say əvəzinə sanamalardan bədii priyom kimi istifadə etmişdir. Məhsulun artımı, insanla təbiət arasında bu cür münasibət onun bədii təxəyyülünün məhsuludur. Azad Nəbiyev bu növə

“Doxsan bir - torpaqdır, doxsan iki yarpaqdır, doxsan üç addır, doxsan dörd oddur, doxsan beş baladır, doxsan altı bəladır, doxsan yeddi dünyadı, doxsan səkkiz rəyadı, doxsan doqquz səsdır, yüz bəsdır” (Nəbiyev, 2000, s.32). sanamasını da nümunə göstərir. Alim bu yol ilə yaradılan sanamaların ikili xarakterli olduğunu ifadə edir “Birincisi odur ki, daha qədimlərdən insanlar say sistemini öyrənmək məqsədilə sanamaları yaratmışdırlar. Ayrı-ayrı say sistemlərini, daha doğrusu, rəqəmləri yadda saxlamaq üçün bu rəqəmlərin arxasına təbiətdəki müəyyən əşyalar da əlavə olunmuş və beləliklə, insanın təfəkkür hüdudlarının genişlənməsi yolu ilə say sistemləri yadda saxlanmışdır” (Nəbiyev, 2000, s.32-33).

Sanamaların özünəxas xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, o, həm də müəyyən oyunlarda istifadə olunur. Oyun oynanıldığı zaman uşaqlardan kimi isə oyuna almaq və ya oyundan çıxartmaq istədikdə sanamalardan istifadə olunur. Sanamanın axırncı ifadəsi dövriyyədə, kimin üzərində qalsa o, çıxır və ya seçilir. Sanamaların uşaq yaddaşının inkişafında əvəzsiz rolu vardır. Oyundaxili sanamalar uşaqları təbiətdəki əşyalarla tanış etməklə yanaşı, onların yaddaşını möhkəmləndirir.

Folklorşünas alim R.Qafarlı sanamaları iki yerə bölür: “sanamaların bir qismi miqdar sayları üzərində qurulur: əvvəl rəqəmlər sadalanır, sonra müəyyən fikir irəli sürülür. Yüzədək bütün saylara xüsusi mənə çaları şamil edilir... Birdən on dördə qədər olan saylar həm cütləşərək, həm də tək-tək sözlərlə əlaqəyə girir.

...On bir, on iki-Basmadı

On üç, on dörd-asmadı

...On beşdən yüzədək olan saylar isə ancaq təklikdə hər hansı bir iş, hadisə və hərəkətlə bağlanır...

...On yeddi – Qız toyudu...

İkinci qismi sanamalarda saylar iştirak etmir. Xalq arasında təkərləmə deyilən oynaq şeirlərdə ahəng müxtəlif sözlərin, səslərin, səs birləşmələrinin təkrarı ilə əmələ gəlir:

Motal-motal,

Tərsə motal,

Qıl atar,

Qaymaq qatar.

Ağ quşum,

Ağarçınım.

Göy quşum,

Göyərçinim.

Nigar Fikrat Aghayeva
Azərbaycan və İngilis Uşaq Folklorunda Sanama, Acıtma və Oyun Nəğmələri
Counting-Out Rhymes, Teases And Singing Games in Azerbaijani and English Children's
Folklore

Təkərləmələr saylar iştirak edən sanamalara nisbətən daha axıcı və oynaqdır" (Qafarlı, 2013, s.243).

Göründüyü kimi, saylarla əlaqəli formalaşan sanamalara nisbətən təkərləmələr uşaq oyunlarında fiziki hərəkətlərlə paraleldə ritmik qurulur. Onlar daha oynaq və axıcı olur:

*“Əmim oğlu,
Üzü buğlu,
Haldırım dedi,
Huldurum dedi,
Göyə bir ağac atdı.
Kərki sapı,
Gül budağı”* (Azərbaycan folkloru antologiyası, 1968, s.150).

Azərbaycan uşaq oyunlarında işlənən bir başqa növ sanamalarda uşaqlar tək və cüt saylara söz qoşurlar: “Biri birə, ikisi yerə, üçü üskük, dördü döşək, beşi bişək, altısı alma, yeddisi yemiş...” (Nəğmələr. İnanclar. Alqışlar, 1986, s.108). Belə ki, Azərbaycan uşaq folklorunda sanamaların müxtəlif formalı nümunələrinə rast gəlmək mümkündür.

İngilis uşaq oyunlarının bir tərkib hissəsi kimi toplanılmış mahnılar oyunlarda qayda-qanun funksiyasını daşıyır. Belə ki, poetik parça və mahnılardan oyunu qurmaqda, eyni qayda ilə davam etdirməkdə, bəzi hallarda isə hətta qalibi müəyyən etmək üçün də istifadə edilir. Oyun başlamazdan əvvəl oyunu kimin başlayacağını qərarlaşdırmaq, ipdən tullanma oyununda kimin birinci tullanacağını, kimin ipi çevirəcəyini və ya gizlənqaç oyununda kimin gözünü yumacağını, kimin qaçıb gizlənəcəyini bilmək çox vacibdir. Bu çox vaxt rəqəm saymaq şeirləri ilə müəyyən olunur: gizlənqaç oyununda rəqəm saymaq nəğmələri gizlənən uşaqların gizlənməsi üçün rahatlıq yaradır. Bəzi tədqiqatçılar rəqəm saymaq nəğmələrinin tarixinin daha qədimlərə, qurbanlıq ritualına aid edirlər. Belə ki, bu dini ayinlər zamanı hər hansı bir insan sayılaraq da qurban seçilmiş. Beləliklə, ixtiyari olaraq uşaqlar rəqəm saymaq nəğmələrinin qərəzsizliyini qəbul edir, nəticələrindən razı qalırlar.

Oyun başlayarkən bəzi nəğmələr oyunun qaydalarını bəyan etmək üçün istifadə olunur. Gizlənqaç oyununda gözünü yummuş oyunçu sayıb qutardıqdan sonra “ətrafımda kim gizlənsə mən qalib gələcəm” kimi əlavə ritimli nəğmə də söyləyərək oyunçuları ətrafında gizlənməmələri gərəkdüyindən xəbərdar edir. Əgər oyunçu bu sözləri demirsə, o zaman bu vəziyyət oyun qaydalarına daxil olmur.

Oyunun daxilindəki mahnılar müvəqqəti qayda yaradan və ya oyunun sonuna qədər davam edən mahnılardan ibarət olur. Gizlənmə oyunlarında bəzən hərfi tərcümə olunmayan

*“eena, meena, mona, my,
Barcelona, bona, stry.
Air, ware, frum, dy,*

Araca, baraca, wee, wo, wack” (Opie & Opie, I. and P., 1966, p. 12) kimi parçaları da eşidə bilərik. Belə poetik parça və nəğmələr əsasən gizlənmə və qovalama oyunlarından əvvəl ifa olunur. İpdən tullanma oyunlarındakı şeir və nəğmələr isə oyun bitənə və oyunçu oyunu itirənə qədər davam edir:

*“Sarı geyimli Sinderella,
Yuxarıya dostunu öpməyə getdi,
Səhvən bir ilanı öpdü,
Neçə həkimin vaxtın alacaq?
1, 2, 3, 4...”¹.*

İpdən tullanma oyunu zamanı ritmlə belə mahnıların oxunması ipdən tullanma şəxs üçün rahatlıq yaradır. Bu faktdır ki, ritm olmayanda ipi fırladan oyunçu daha tez-tez fırladır və nəticədə bu tullanma oyunçunun məğlubiyyətinə gətirib çıxarır. Həmçinin bəzi nəğmələr də var ki, müəyyən sürəkliliyə məxsusdur və bu nəğmələr dayandıqda tullanma və ya ipi fırladan oyunçu yerini digər oyunçuya verərək dəyişməlidir.

Uşaq oynadığı zaman hərəkətlərini tənzimləmək məqsədi ilə sanama və təkərləmələrdən istifadə edir.

*“Bir, iki, üç, dörd, beş.
Bir dəfə mən diri balıq tutdum
Altı, yeddi, səkkiz, doqquz, on
Sonra mən onu azad etdim.
Niyə onun getməsinə icazə verdin?
Çünki o mənim barmağımı dişlədi.
Hansı barmağımı dişlədi?
Sağdakı çeçələ barmağımı”².*

¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Skipping-rope_rhyme

² http://www.maestramette.it/action_games/english/3english_counting_rhymes.htm

Nigar Fikrat Aghayeva
Azərbaycan və İngilis Uşaq Folklorunda Sanama, Acıtma və Oyun Nəğmələri
Counting-Out Rhymes, Teases And Singing Games in Azerbaijani and English Children's
Folklore

Bu nəğməni ingilislər uşaqlara sayları öyrətmək və yadda saxlamaq üçün söyləyirlər. Nəğmə heç bir tarixi hadisəyə əsaslanmır. Bəzən nəğmə “Bir dəfə mən diri balıq tutdum” mısrası ilə başlayır. Bu nəğmə son dövrlərə aiddir və ilk dəfə 1888-ci ildə nəşr edilmişdir.

İngilis əyləncəli nəğmələrində uşaqların ayaqlarını sayarkən də sanamalardan istifadə olunur: “Bu balaca donuz” nəğməsini oxuyarkən söyləyici sıra ilə uşağın barmaqlarına toxunur və axırda qıdıqlayır:

*“Bu kiçik donuz dükana getdi
Bu kiçik donuz evdə qaldı
Bu kiçik donuz ət yedi
Bu kiçik donuz heç nə qalmadı
Bu kiçik donuz isə qışqırıb ağladı
“Üə-üə-üə” dedi, yol boyu evə qədər”³.*

Azərbaycan və ingilis sanamalarına sadə zarafatlar, gülməli motivlər daxildir, şən əhval ruhiyyəni təmin etmək üçün əl hərəkətləri istifadə olunur. Hər iki xalq da bu nəğmələrdə hesablama üsullarından istifadə edir. Uşağa mücərrəd riyazi məsələlərə baş vurmada hesablamayı aşırırlar. Bu isə özlüyündə mücərrəd hesablamağa doğru ilk addımlardır. Həm Azərbaycan, həm də İngilis dillərində nəğmələr elə qurulur ki, məlumatlar birbaşa mənada olduğu kimi ötürülmür. Onlar sanki gizlidir və uşağın zehni onu əldə etmək üçün zəhmət çəkməlidir. Əyləncəli nəğmələrdə əməyin hər kəs üçün, hətta uşaqlar üçün belə vacibliyi göstərilir. Sanamalar mahiyyətə hər iki folklorunda bir çox eyniliyə malikdir.

Acıtmalar:

Azərbaycanlı uşaqların onları əhatə edən şəxslərin adlarına uyğun düzüb-qoşduqları, onları acıqlandıra bilən, xasiyyət və davranışlarındakı nöqsanları, hərəkət və geyimlərdəki çatışmazlıqları göstərən nümunələrə acıtmalar deyilir.

*“Fatma dalaşdı,
Zibəydə qaşdı.
Barıdan aşdı.
Çarxa dolaşdı.*

³ https://en.wikipedia.org/wiki/This_Little_Piggy

Təndirə düşdü” (Azərbaycan folkloru antologiyası, 1968, s.153).

Bu tipli acıtmada uşaqların yaşına uyğun yumor bədii təsvir və ifadə vasitələrinə rast gəlinir. Acıtmaların bir çoxu “Neynirəm onu?!” misrası ilə yekunlaşır və pis keyfiyyətlərə sahib uşaqlar tənqid olunur: “Zibeydə çöldə, ayağı göldə. Başı dumanlı, köhnə tumanlı, əli süpürgəli, saçı sirkəli, yağı itdi, yaxası bitdi. Fənadı sonu, neynirəm onu, Tükəzban yatır, qız demə, qatır...” (Nəğmələr. İnanclar. Alqışlar, 1986, s.154). Acıtmada Zibeydə pintiliyi, Tükəzban tənbelliyi ilə rəfiqələrinin yanında gülməli vəziyyətə düşür. Acıtmalar hər hansı bir sabit formaya malik deyildir. Daha çox, heca vəznində azhecalı - dördlük, beşlik, yeddilik şeir ölçüsü formalarında yaradılır.

İngilis uşaq folklorunda Azərbaycan uşaq folklorunda olduğu kimi acıtma olmasa da bəzi nəğmələr var ki, əsasən gücü göstərmək üçün istifadə olunur. “na-na-na-na-na” tipli qıcıqlandırıcı mahnılar oyunda digər uşağı bezdirib qıcıqlandırmaq üçün onu oxuyan iştirakçıya xüsusi güc verir. Uşaqlar böyüdükcə digər uşaqları qıcıqlandırmaq, əsəbiləşdirmək, aldatmaq üçün çoxlu sayda yeni poetik parçalar və nəğmələr öyrənirlər. Hiylələrə qurban olan uşaq həmin mahnını daha əvvəl eşitmiş olmamalıdır, buna görə də belə hiylələri daha çox yeni gələn uşaqlara tətbiq edirlər.

“Adəm, Həvva və Pinçmi

Çaya çimməyə düşdü;

Adəm və Həvva boğuldu,

Fikirləşin kim qaldı?”⁴.

Hiylənin qurbanı “Pinch me” yəni “məni çimdiklə” dedikdə hiyləni işlədən uşaq digərini çimdikləyir. Buna bənzər bir çox nəğmə də var ki, Brian Sutton Smith öz uşaq folkloruna aid tədqiqat işində “Yuxarı bax, aşağı bax! Baş barmağıma bax/ Sən necə də səfehən” adlı nəğməni və bu nəğmənin başqa bir bəndini də bu tipli nəğmələrə nümunə kimi göstərmişdir:

Bu mənim barmağımdır,

Bu mənim baş barmağımdır,

Bu mənim əlimdir,

Və budur o gəlir...” (Sutton-Smith, et al, 1999, s.154).

Tədqiqatçının da qeyd etdiyi kimi burada sonuncu sətir deyilən kimi qafiyəni oxuyan irəli gəlir və digər uşağın yanağına şillə vurur. Digər bir hiylədə

⁴ http://www.kidsnurseryrhymes.co.uk/rhymes/adam_and_eve_and_pinchme.htm

İngilis dilində iki mənası olan “ördək” sözündən istifadə olunur, qurban olan şəxs ördəyi quş kimi düşündüyü halda hiyləni işlədən ona şillə vuraraq “mən sənə cəld başını əy demişdim” deyir.

Bu fiziki sui-istifadələrin, hiylələrin heyranedicili aspekti ondadır ki, qurban olan şəxs aldadıldığını anlayır və mübarizəyə başlayır. Həmçinin aldadılmış şəxs böyük bir izdihamın bu hiyləni gördüyünü və reaksiya gözlədiyini görür. Həmin an aldadılmış şəxs heç bir şey etməyə bilər, lakin o irəlindəki günlərdə qisas almağa hazırlaşır, yeni hiylələr öyrənərək bu hiyləni digərlərinə də edir.

Oyun nəğmələri:

Azərbaycan uşaq folklorunda oyun nəğməsi olan dolamalar, acıtmalardan fərqlidir. Belə ki dolamalarda şəxs adları işlədilmir, nəğmə biləvasitə kimsənin ünvanına söylənilir. Dolamalar bir növ söz oyunudur. Bu folklor janrı iki nəfərin deyişməsindən ibarətdir. Bu oyun nəğməsi zamanı diqqətli olmaq lazımdır. Diqqətsizliyə yol verən gülüş hədəfinə çevrilir. Sanki dolamadakı fikirlə razılaşaraq həmin ifadəni boynuna alır. “

- <i>Gəl, gedax başa</i>	- <i>Mən də sənə.</i>
- <i>Mən də sənə.</i>	- <i>O bizi görsə</i>
- <i>Çıxaq budağa</i>	- <i>Mən də sənə.</i>
- <i>Mən də sənə.</i>	- <i>Tutmaq istəsə</i>
- <i>Şaftalı dərək</i>	- <i>Mən də sənə.</i>
- <i>Mən də sənə.</i>	- <i>İti küşgürtsə</i>
- <i>Cibi doldurax</i>	- <i>Mən də sənə.</i>
- <i>Mən də sənə.</i>	- <i>Divardan aşaq</i>
- <i>Bağban gələndə</i>	- <i>Mən də sənə.</i>
- <i>Mən də sənə.</i>	- <i>Qaçaq qurtulaq</i>
- <i>Qaçıb gizlənək</i>	- <i>Mən də sənə”</i> (Güney Azərbaycan folkloru, 2013, s. 257).

Azərbaycan uşaq folklorunda olduğu kimi ingilis uşaq oyun folklorunda da lirik folklor nümunələrindən sanamaları, barmaq oyunları və qıdıqlama oyunlarını nümunə göstərmək olar. Bunlar uşaqları həm əyləndirir, həm də öyrədir. Uşaqlar həftənin günlərini və ilin aylarını saymaq və adlandırmaqla təcrübə əldə edirlər.

“Bir, iki, üç, dörd, beş

*Bir dəfə mən diri balıq tutdum
Altı, yeddi, səkkiz, doqquz, on
Sonra mən onun yenidən getməsinə imkan verdim.
Siz onun getməsinə niyə imkan verdiniz ?
Çünki o mənim barmağım dişlədi
O hansı barmağını dişlədi?
Sağdakı çeçələ barmağımı”⁵.*

Başqa bir nümunədə əl barmaqları ilə yanaşı körpənin ayaq barmaqları da nəğmədə say üçün nümunə olur. Britaniya versiyası ilə Amerika versiyası arasında da bəzi fərqlər var:

<i>İngiltərə versiyası:</i>	<i>Amerika versiyası:</i>
<i>“İni, mini, mini, mo</i>	<i>“İni, mini, mini, mo</i>
<i>Körpəni ayaq barmağınla tut</i>	<i>Pələngi ayaq barmağınla tut</i>
<i>Əgər o zingildəsə qoy getsin,</i>	<i>Əgər o qışqırsa qoy getsin,</i>
<i>İni, mini, mini, mo”⁶.</i>	<i>İni, mini, mini, mo”⁷.</i>

Kiçik fərqləri olan çoxlu müxtəlif versiyalar mövcuddur. Bir neçə formada deyilə bilən ini, mini, mini, mo (Eeny, meeny, miny, moe) uşaqların sanama oyunlarında və ya bənzər məqsədlər üçün istifadə olunur. Bu nəğmə 1850-ci ildə yazıya köçürülmüş, o zamandan bəri müxtəlif formalarda işlənmişdir. İndinin özündə də bütün ölkələrdə demək olar ki eynidir. Bir çox oxşar sanamalar qədim dövrlərdə də mövcud olduğu üçün onların dəqiq mənşəyini aşkar etmək çox çətindir.

Nəğmədəki son misranın bir çox alternativ versiyaları mövcuddur. Sanama oyunları zamanı versiyadan asılı olaraq uşaqlar qrupa oyunçu seçmək və ya oyundan çıxarmaq üçün sanamaların sözlərindən və ya hecalardan istifadə edərək oyunçunu seçirlər.

*“İni, mini, mini, mo
Pələngi ayaq barmağınla tut
Əgər o qışqırsa ona hər gün əlli dollar
pul ödəməyə məcbur et*

⁵http://www.maestramette.it/action_games/english/3english_counting_rhymes.htm

⁶ http://www.maestramette.it/action_games/english/3english_counting_rhymes.htm

⁷ http://www.maestramette.it/action_games/english/3english_counting_rhymes.htm

Nigar Fikrat Aghayeva
Azərbaycan və İngilis Uşaq Folklorunda Sanama, Acıtma və Oyun Nəğmələri
Counting-Out Rhymes, Teases And Singing Games in Azerbaijani and English Children's
Folklore

Anam mənə dedi ən yaxşısını seç

və

*başındakı çirkli uşaq əskisi ilə bu sən deyilsən*⁸.

Keçmişdə kəndlilər tərəfindən oxunan “Parabüzən, parabüzən uç get evinə” nəğməsi də müasir zamanda uşaqların həvəslə oxuduğu nəğmələrdəndir.

“Parabüzən, parabüzən,

Tez uç get

Evin yanır

Uşaqların qaçıbdır

Birindən başqa hamısı

Bu kiçik Annadır

O sürünür altına

Qızmar, qaynar tavanın” (Gannon, 1902., s.288).

Kəndlilər növbəti əkin üçün sahələri yandıranda “Parabüzən, parabüzən uç get evə, sənin evin yanır, uşaqların gedib, Balaca Annadan başqa hamısı gedib” deyər qışqırırdılar. Parabüzən bitkiləri məhv edən zərərli həşəratları yediyi üçün faydalı böcəkdir. Kəndlilər zərərverici həşəratların sayını azaltmaq, faydalı parabüzənləri isə xilas etmək istəyirlər. Hal-hazırkı zamanda parabüzən uşaqların üzərinə qonanda onlar bu nəğməni oxuyur, sanki qədim ayini icra edirlər.

“Fatmanənə uç” oyun nəğməsi Azərbaycan folklorunda qədim inanclarla bağlıdır. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində uşaqlar tərəfindən sevə-sevə söylənilir. Bu nəğmədə uşaqlar fatmanənəni, yəni parabüzən böcəyini ovuclarında, barmaqlarının üzərində gəzdirə gəzdirə ondan arzu və istəklərinin həyata keçməsinə, reallaşmasına diləyirlər. İlk əvvəl uşaqlar parabüzən böcəyini otların, çiçəklərin arasından axtarıb tapır, daha sonra onu tutub ovuclarında, barmaqlarında gəzdirərək müxtəlif diləklər söyləyə-söyləyə onu uçurdurlar. Bu şən nəğmədə oxunan diləklər Azərbaycanın bölgələrində bəzi fərqliliklərlə söylənir: “Fatmanənə, fatmanənə, sarısı sizin zəmiyə, yaşılı bizim zəmiyə” (Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı, 2001., s.95), Qarabağda və Muğanda yaşayan uşaqlar yaxın qohumunu görmək istəyəndə “Uçana, uç, uç, qanad aç, aç, get babamı gətir, get nənəmi gətir” (Azərbaycan folkloru antologiyası, 2008, s.373) kimi sözlər ifadə edir fatmanənəyə arzu və diləklərini çatdırırlar. Bu oyun-

⁸ http://www.maestramette.it/action_games/english/3english_counting_rhymes.htm.

əfsunda qədim xalq inanclarının izləri qorunub saxlanmışdır. “Fatmanənə uç” oyun nəğməsində daha çox ayin əlamətləri vardır.

İngiltərədə Parabüzən (ladybird) sözü katolik termini olan “Bizim xanım” ifadəsindən götürülmüşdür. Bu söz açıq sahələrdə protestantlara xidmət etməkdən imtina edən katoliklərə xəbərdarlıq adlanırdı. “Bərabərlik aktı”na əsasən qanunla Katoliklərə bu sözün deyilməsi qadağan edilmişdir və bu qanuna itaət etməyənləri böyük cərimə ödədirərək həbsxanaya atır, hətta edam belə edirdilər. Bu ingilis sözünün amerikan variantı “Ladybug”dır.

Nəticə:

Azərbaycan və ingilis uşaq folklorunun müxtəlif lirik janrları sanama, acıtma, dolama- uşaq nəğmələri arasındakı oxşarlıqlar özünü məzmun, mövzu və forma kimi səviyyələrdə göstərir. Beləliklə, hərtərəfli müqayisəli təhlildən belə nəticəyə gəlirik ki, həm Azərbaycan, həm də ingilis uşaq folkloru lirik janrları -sanama, acıtma, dolama-uşaq nəğmələri arasında forma oxşarlıqları çoxdur. Məzmun oxşarlıqları da az deyil. Bu da hər iki xalqın oxşar həyat tərzindən, yəni xalqların keçdiyi tarixi inkişaf dövrlərinin bənzərliyindən, keçmiş tarixi-mədəni əlaqələrin-hər iki xalqın tarixöncəsi mifoloji təfəkküründə qalıqların yaxınlığından və uşaqların eyni psixoloji aktları yaşamasından qaynaqlanır.

Araşdırmanın yeni elmi baxışla tədqiqi Azərbaycan və ingilis xalqlarının yaşadığı həyat situasiyalarının və həmin situasiyalara uyğun formalaşmış davranış stereotiplərinin oxşar olduğunu müəyyən etmişdir. Tədqiqat zamanı lirik uşaq folklor mətnlərinin müqayisəsi onların biri-birinə bənzərliyini aşkarlamışdır. Həm Azərbaycan, həm də ingilis lirik uşaq folklor janrlarının forma bənzərliyi insan düşüncəsinin, onun gerçəkliyə münasibətinin yaxınlığı ilə əlaqəlidir. Belə bənzərliklər həyat şəraiti ilə əlaqəli olaraq bir çox lirik uşaq folkloru janrlarında aydın müşahidə olunur.

Ədəbiyyat

- Azərbaycan folkloru antologiyası, Toplayanı və tərtib edəni Əhliman Axundov. I kitab, Bakı, Az.SSR.EA nəşriyyatı, 1968, 290 s.
- Azərbaycan folkloru antologiyası. XVII kitab. Muğan folkloru / Toplayanı B.Hüseynov. Tərtib edəni H.İsmayılov. Bakı: Nurlan, 2008, 447 s.
- Azərbaycan folkloru antologiyası. IX kitab (Gəncəbasar folkloru), Bakı, “Səda” nəşriyyatı, 2004, 522 s.

Nigar Fikrat Aghayeva
Azərbaycan və İngilis Uşaq Folklorunda Sanama, Acıtma və Oyun Nəğmələri
Counting-Out Rhymes, Teases And Singing Games in Azerbaijani and English Children's
Folklore

- Azərbaycan folkloru antologiyası. II kitab (İraq-türkman cildi), Bakı, "Nurlan"
nəşriyyatı, 2009, 436 s.
- Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı (Antologiya). İki kitabda. Birinci kitab. Tərtib
edəni: Bəhlul Abdulla. XXI - Yeni Nəşrlər Evi, Bakı, 2001.-376 s.
- Brian Sutton-Smith, Jay Mechling, Thomas W. Johnson, and Felicia R.
McMahon. Children's folklore: a source book. Utah State University Press
Logan, Utah, 1999. 378 p.)
- Güney Azərbaycan folkloru, I kitab (Təbriz, Yekənat və Həmədan ərazilərindən
toplanmış folklor örnəkləri). Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2013, 456
səh.
- Güney Azərbaycan folkloru, V kitab. Bakı, Elm və təhsil, 2015. 388 s.
- Qafarlı Ramazan, Uşaq folklorunun janr sistemi və poetikası. Bakı, "Elm və
Təhsil", 2013, 540 s.
- Nəbiyev Azad. Sərhəd bilməyən əlaqələr. Bakı: Azərənəşr, 1990.- 88 s.
- Nəbiyev Azad. Azərbaycan uşaq folkloru. Bakı, Elm, 2000. 77 s.
- Nəğmələr. İnanclar. Alqışlar. Toplayıb tərtib edəni Azad Nəbiyev, Bakı, 1986,
216 s.
- Opie & Opie, I. and P., The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes. Oxford
University Press, Ely House, London W. 1 , 1966, 544 p.
- W.Gannon. Mother Goose's Rhymes Nursery Tales and Jingles. New York:
Hurst And Company Publishers.1902. 418 p.
- http://www.kidsnurseryrhymes.co.uk/rhymes/adam_and_eve_and_pinchme.htm
- http://www.maestramette.it/action_games/english/3english_counting_rhymes.htm
- https://en.wikipedia.org/wiki/Skipping-rope_rhyme
- https://en.wikipedia.org/wiki/This_Little_Piggy